

Евгений Аман Ето

ОПОВІДЬ АРТУРА
ГОРДОНА ПІМА

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2021

НАЧЕРКИ ДО ПОРТРЕТА

Едгар Аллан По написав відносно небагато. Все створене ним у царині поезії та прози можна об'єднати у двох томах: *in quarto* — вірші, *in folio* — оповідання. Але під обкладинками цих книг напрочуд багато шедеврів світового рівня. Час уже відібрав найкраще з доробку письменника, і ми досі дивуємось величі й незвичайності таланту По. Твори «Крук», «Аннабел Лі», «Улялюм», «Ельдорадо», «Падіння дому Ашерів», «Маска Червоної Смерті», «Чорний кіт», «Золотий жук» живуть у пам'яті поколінь читачів як сліпучий образний і чуттєвий спалах. Музика й барви цих творів, як усе незвичне, новаторське, зухвале, вкарбовуються у свідомість назавжди. Однак час згладжує незвичність, новаторство тиражується і стає нормою, зухвале в мистецтві минулого вже нікого не дратує. Тим дивніше, що творчість американського митця і в наші дні, майже через півтора століття після його смерті, приваблює свіжістю і силою, чарує художньою неповторністю, глибокою оригінальністю.

Ця оригінальність помітна й на тлі світового романтизму, й зокрема американського. Едгар По — романтик у найповнішому, ба навіть абсолютному значенні цього слова. Вся його творчість наскрізь романтична. Не менш романтичні

і всі злети й падіння його людської долі від самої колиски до могили. Його літературний портрет, створений далекими від об'єктивності сучасниками, — типовий для романтика. Особливо знаменно, що й уявний автопортрет, написаний його пером, теж романтичний. Характерно, що в обох вигадане заступає справжнє, фантазія торжествує над реальністю, карикатура чи ідеалізація замінюють істинний образ.

Усе це тільки підтверджує той безперечний факт, що американський класик жив і писав за законами романтизму. Одним з цих законів ще з часів німецьких романтиків, — Новаліса, братів Шлегелів чи Тіка, — тобто з 90-х років XVIII століття, було творення власної особистості за певним каноном. Вони теоретично обґрунтували необхідність виховання своїх почуттів, власноручного плетення життєвої канви й гаптування візерунків на ній за окресленим взірцем.

У своєму нарисі про поезію Едгара По російський американіст О. Зверев пише: «Це була характерна властивість романтичної свідомості, вираз туги за ідеалом, яка покликала до життя самий романтизм. Склався особливий тип поведінки, виникав старанно продуманий образ скептика, бунтівника, одвічного бурлаки, сповненого зневаги до навколишнього убозтва, змученого розчаруванням, зневірою і невдоволеною жагою діяння, яке покликане замінити весь порядок речей, що існує». З Едгаром По сталося так, що створений ним образ романтичного поета обернувся на своєрідну маску і та маска приросла йому до обличчя, міф автора «Лігеїї» для багатьох став переконливішим і живішим, ніж сама реальність його вдачі та життя.

Яким було обличчя письменника — це «дзеркало душі»? На щастя, збереглося кілька портретів По, автопортрет і дуже виразний дагеротип (1849 р.), який найчастіше

репродукують у виданнях його творів. Перше, що впадає у вічі, — дуже високий широкий лоб, світлий лоб мислителя, оточений легким хвилястим русявим волоссям. У ясних великих очах увага, втома і смуток. Гарні прямі, довгі брови. Великий ніс аж ніяк не класичної форми і малі, тонкі, міцно затиснуті, скорботні вуста. Це обличчя непересічної й нещасливої людини. На ньому проступає воля і легкодухість, упертість і примхливість.

А ось як характеризує письменника прихильна до нього близька знайома літераторка Френсіс Осгуд: «Я завжди вважала його взірцем витонченості, шляхетності й великодушності... Його гарна гордовита голова, темні очі, які блищали сяєвом обраності, сяєвом почуття і думки, його манери — все це було поєднанням невимовної величі і ніжності... Особливо величною здавалася мені проста й поетична душа Едгара По. Він був веселий, щирий, дотепний, то стриманий, то вередливий, як розбещена дитина, але навіть під час найважчої літературної праці він знаходив ласкаве слово, добру усмішку до лагідної, молоді й обожнюваної дружини і до всіх гостей ставився уважно й люб'язно. Нескінченні години проводив він за столом... завжди старанний, терплячий, записуючи своїм прегарним письмом чудові фантазії, котрі безперервно породжував його блискучий і гострий розум».

Та є й зовсім інші характеристики, які малюють непривабливу, а подекуди відразливу постать. Наділяючи По рисами в кращому разі демона, а в гіршому — просто негідника, люди, які з тих чи інших причин не любили письменника, йшли назустріч побажанням публіки. Відомо ж бо, що і в наш час масовий споживач культури обожнює творити кумири і скидати їх з п'єдесталів, захлинається від утіхи, пліткуючи про відомих митців. У часи По

саме письменники, їхня особистість, їхнє приватне життя привертали увагу, виконували в суспільстві ту роль, яку тепер грають зірки кіно та естради.

За життя американського майстра незвичність його натури й певна ексцентричність поведінки викликали в багатьох сучасників водночас і заперечення, і хворобливий інтерес. Після його смерті над створенням неправдивого образу письменника старанно попрацював перший біограф По, його недобррозичливий виконавець духівниці Руфус Грісуолд. Як виявилось згодом, для свого «мемуару», отже, для літературного портрета По, цей літератор просто «позичив» риси персонажа з роману «Кекстони» англійця Бульвера-Літтона, переписавши характеристику бульверівського романтичного лиходія Френсіса Вів'єна. І читачі повірили злій вигадці Грісуолда, бо прагнули бачити саме таку типову літературно-романтичну особистість.

Едгар По був митцем найновішої доби, тобто, як майже кожен літератор буржуазного світу, заробляв на існування власним пером, що було невідомо більшості його попередників ще наприкінці XVIII століття. Його безжально визискували видавці, часто він сидів без цента в кишені, через матеріальну скруту впадав у відчай. Його щоденною працею була не тільки висока творчість, а й журналістське, редакторське гарування.

Письменник народився і майже безвиїзно прожив усе життя у Сполучених Штатах — молодій країні, де тон задавала переможна буржуазія нової формації, сповнена завзяття, сили, рухливості. Економіка країни семимільними кроками посувалася шляхом науково-технічного прогресу. США пишалися республіканським способом правління, демократичними інститутами, а також молодістю й перспективами на прийдешність. Проте й за демократичного ладу

виникали гострі соціальні, національні та культурні проблеми, що привертали до себе увагу як усередині країни, так і за її межами (згадаймо хоча б те, що писав про Америку після своєї подорожі за океан Чарлз Діккенс).

Будучи сином свого часу і своєї країни, а крім того, вразливим художником, Едгар По і в особистому житті, і у творчості певною мірою віддзеркалював те, що його оточувало, часом гостро й гіперболізовано. Оригінальність його творчості й особистості багатьом європейцям здавалася несумісною з панівним уявленням про унормованість, пуританство, обивательську безбарвність американського суспільства, його раціоналізм і прагматизм, бездуховність, ворожість усьому інтелектуальному. Звідси пішло не раз повторене твердження про чужість По духу Сполучених Штатів. Лаконічно це висловив Бернард Шоу: «Як міг з'явитися в Америці цей найвитонченіший художник, справжній аристократ літератури?» В цьому твердженні тільки частка правди. Коли за межами Сполучених Штатів стали краще відомі твори письменників і мислителів доби По, їхні складні духовні шукання, коли розкрився весь масив американського романтизму як своєрідного і барвистого явища, автор «Падіння дому Ашерів» або «Маски Червоної Смерті», «Крука» або «Дзвонів» вже не здався дивним винятком, а навпаки, добре вписувався в загальну картину літературного процесу США тридцятих-сорокових років минулого століття і ставав поряд із такими видатними художниками, як Мелвілл або Торо, Емерсон чи Дікінсон, був найзначнішим з них.

Дія багатьох творів По відбувається або в Європі, або в умовній екзотичній країні. Героям притаманні загальнолюдські, а не конкретно-історичні чи національні риси. Письменник іноді навіть може видаватися позанаціо-

нальним, надто в порівнянні з таким суто американським письменником, як автор «Пригод Тома Соєра» та «Пригод Гекльберрі Фінна». Щоправда, стертість національних рис, космополітична універсальність взагалі притаманні деяким романтичним творам (не менш, до речі, як яскраво виражений національний характер — іншим). Та навіть не відтворивши в реалістичних образах національне життя американців, По дуже американський художник. Як продовжувач прозової традиції свого старшого сучасника Вашінгтона Ірвінга й опонент поетів-трансценденталістів, предтеча Вітмена, Марка Твена, Брет-Гарта тощо, як художник, що віддукувався на потреби американських читачів, писав про те, що цікавило і хвилювало саме його співвітчизників, і, нарешті, як автор сатир на американську діловитість, беззастережний оптимізм та хвалюватість, на пресу і літературу США він був безперечно національним митцем. Характерні особливості життя батьківщини відбилися в інтелектуальній своєрідності багатьох його оповідань, у культурі рацію, в науково-фантастичній тематиці, особливому інтересі до технічних винаходів, оспівуванні вченого, подорожанина, піонера нових земель.

Федір Михайлович Достоевський, сучасник По, один з його уважних читачів у Росії, прозріливо відзначив саме «американськість» цього митця. Він писав: «У По якщо і є фантастичність, то якась матеріальна, якщо тільки можна так сказати. Видно, що він цілком американець навіть у найфантастичніших своїх творах».

У стилі багатьох оповідань По іде від молодого американської гумористичної традиції, від фольклору, звичайно, глибоко їх трансформуючи. Зрештою навіть орієнтація на Європу, на культурні традиції Старого Світу (передусім Англії) — це, хоч як парадоксально, здавалося б, звучить

таке твердження, теж історично обумовлена американська традиція, що тягнеться до перших десятиліть ХХ століття.

Треба додати, що саме Едгар По став першим поетом і прозаїком Сполучених Штатів, який зажив світової слави і, головне, справив значний і тривалий вплив на численних митців у різних країнах. Звичайно, його співвітчизник і сучасник Фенімор Купер розповів у своїх колись надзвичайно популярних романах читачам Європи значно більше про природу Північної Америки, її історію, криваву боротьбу аборигенів-індіанців і білих прибульців. Та його проза позбавлена тієї художньої й інтелектуальної сили, яка притаманна творам По. Романи Купера з плином часу змінили свою жанрову ознаку, стали сприйматися як пригодницько-розважальна белетристика, лектура для дітей і юнацтва. Як поет По ще довгий час не мав на континенті рівного собі й лишився у свідомості читачів за межами Сполучених Штатів найвизначнішим американським ліриком ХІХ століття.

Саме ліричний герой поезій талановитого американця, а також оповідач у його численних новелах стали джерелом найбільших непорозумінь, пов'язаних з особою автора. Риси цих літературних персонажів без будь-яких застережень переносили на автора, додаючи й усе незвичне і грізне, що знаходили в постатях героїв його оповідань. По вважали не просто екзальтованим, а й божевільним, розповідали про його алкоголізм, схильність до наркотиків, брутальність у взаєминах з близькими людьми, цинізм, скандальність тощо. Грісуолд стверджував, що По розпусник, безбожник, зухвалець, жовчний людиноненависник, котрий обоожнював лише себе самого. Весь цей бруд лили так довго, що життя По стало скидатися на огидний міф.

Сам письменник, як уже згадувалося, теж завинив у тому, що його образ набув міфічних рис. У невеличких автобіографічних нотатках, так званому «Меморандумі», він вигадав окремі подробиці своєї біографії, наприклад, дідів — адмірала та генерала — або подорож до Росії, якої, як тепер остаточно доведено, він ніколи не здійснював. (До речі, дослідження цього питання завдало клопоту нашим вітчизняним літературознавцям: дуже вже хотілося мати переконливі свідчення про перебування По у Петербурзі.) Як майже кожен лірик, він часто закохувався (без цього не було б найкращих перлин світової поезії взагалі). Але ці іноді короткі й безневинні сплески ніжних почуттів, котрі дають поетові таке необхідне творче натхнення, зафіксовані у багатьох віршах По, присвячених жінкам або названих вигаданими поетичними жіночими іменами, забезпечили йому лиху славу спокусника нещасних жінок. Поет одружився зі своєю юною двоюрідною сестрою, яку обохнював, і це дало привід звинувачувати його у кровозмішанні.

Едгар По був нервової вдачі, непокірливий і непосидючий, ворог усього банального й нищого, він часто міняв помешкання і роботу, розходився з приятелями, висловлював категоричні, ущипливі твердження у своїх літературно-критичних виступах, керуючись дуже високими, іноді суб'єктивними критеріями в оцінці творів колег-письменників. Він часто конфліктував з видавцями, не приймав облуди і фарисейства «унормованого» життя заможних обивателів, не скорявся перед пуританськими принципами своїх співгромадян. Він хотів бути вільною людиною в суспільстві невільників моралі, релігійних забобонів, станових і расових упереджень. Це ускладнювало його життя, додавало переживань, призводило до нервових зривів і депресій.

Від світанку цього життя добрі феї не дарували хлопцю Едгару ані спокою чи загишки, ані батьківської любові. Мати і батько По були мандрівними акторами, їхній син народився у Бостоні 19 січня 1809 року. Едгару ще не виповнилось і двох років, коли він втратив обох, спочатку батька, а потім матір. Хлопця взяла на виховання заможна родина річмондського купця Джона Аллана (від нього друге прізвище письменника). В цій родині він прожив вісімнадцять років. Подружжя дало хлопцю хорошу освіту. Кілька років воно прожило в Англії, де Едгар навчався в закритих пансіонах. Атмосферу своїх перших шкільних років він певною мірою відтворив в оповіданні «Вільям Вілсон». Звичайно, не всі вчителі хлопця були обдарованими педагогами, не всі предмети захоплювали юного школяра, але міцний культурний фундамент По був закладений уже в стародавніх мурах цих шкіл. Після повернення Алланів до Сполучених Штатів Едгар навчався в школах Річмонда, а потім короткий час у Вірджинському університеті. Загалом По здобув серйозну філологічну освіту. Він знав класичні мови, вільно володів французькою, читав і писав німецькою, італійською тощо. Добре орієнтувався в давній та новітній історії. І, звичайно, був усебічно обізнаний зі світовою та вітчизняною літературою. Як багато його колег-сучасників, він приділяв увагу вивченню філософії від античності до своєї доби. Літературу він знав так глибоко й тонко, що згодом у своїх творах вільно і невимушено пародіював сюжети, стиль європейських та американських письменників і, до речі, й біблійну прозу, історичні дослідження, праці мандрівників або вчених-географів.

Усупереч волі названого батька Едгар покинув університет. Після смерті місіс Аллан, яка любила і захищала

хлопця, ніщо вже не пов'язувало Едгара з суворим вихователем містером Джоном, з домом, де він провів дитинство і юність. Аллан відмовився матеріально допомагати непокірливому вихованцеві. У двадцять років той почав самостійне життя. Перед остаточним розривом була ще спроба піти на військову службу. В Бостоні По добровільно вступив до лав війська. Майже весь час свого перебування в армії юнак служив у складі артилерійської батареї, яка була розташована у форті Моултрі на Селівановому острові, так пластично змальованому По у його чудовому оповіданні «Золотий жук». Служба в артилерії мала ще один позитивний для подальшої творчості По момент. Знання математики завжди було обов'язковим для артилериста. По — один з небагатьох поетів, хто був добре обізнаний з математикою, фізикою та іншими точними науками.

Коли По став солдатом, вийшла друком його перша книжка віршів «Тамерлан та інші поезії». Автор не наважився поставити на титульній сторінці своє ім'я. Анонімна книжка, куди ввійшли ранні і здебільшого незрілі твори, залишилася непоміченою.

У 1829 році в Балтиморі По видає нову збірку «Альф Араф, Тамерлан і дрібні поезії». Після увільнення з армії починається важкий і плутаний період у житті юнака. Він переїздить з місця на місце, не має ні постійної роботи, ні житла, ні засобів до існування. Робить спробу вчитися у військовій академії Уест-Пойнт, та його виключають зі скандалом за недисциплінованість. Однак у найнесприятливіших умовах він і далі пише вірші, і 1831 року вони виходять під скромною назвою «Поезії». Поет знаходить притулок у своєї тітки по батьку Марії Клем у Балтиморі, де живе з 1831 по 1835 рік. Після успіху на конкурсі філа-

дельфійського журналу «Сетерді курієр», куди По надіслав свої перші спроби в царині прози, молодий автор завзято береться за оповідання. Перші п'ять було надруковано в тому ж філадельфійському журналі. Після цього новели письменника друкують і передрукують газети і журнали різних міст, та заробітку це не забезпечує. Про літературні гонорари, характер полеміки між різними виданнями, «об'єктивність» критики та інші проблеми американської журналістики По написав у сатиричному оповіданні 1844 року «Літературне життя Яквас Тама есквайра». Гіпербола і гротеск — зброя сатири, але жовчні перебільшення й зла карикатура в цьому творі не здаються плодом розбурханої фантазії, письменник просто писав з натури. Згодом Марк Твен у своїх творах не раз підтвердить справедливність спостережень талановитого попередника. В згаданому оповіданні є й своєрідна самоіронія. Власний досвід уже зрілого письменника немов диктував йому рядки про молоду невситиму жагу похвал, про готовність Тома Гавка (томагавка) громити своїх колег-конкурентів найвойовничішим способом. Не випадково його герой стає редактором журналу і процвітає на цій ниві. В біографії По теж надходить час, коли він у Річмонді редагує журнал «Сатерн літерері мессенджер» (1835 — початок 1837 р.), у якому були надруковані його численні твори. Настає певна матеріальна стабільність. 1836 року Едгар По одружується зі своєю двоюрідною сестрою Вірджинією. Письменник палко кохав дружину, чарівну жінку з лагідною вдачею й романтичною вродою. Вона надихала його на прегарні ліричні поезії, сповнені витонченої краси і музичності.

Перші роки, прожиті з Вірджинією, були найщасливішими й найпліднішими в житті По. У Філадельфії, де оселилася родина, По працює редактором різних журналів,

пише критичні статті, що мали великий резонанс. 1839 року виходить двотомна збірка його оповідань «Гротески та арабески», в яку ввійшло двадцять п'ять творів. За оповідання «Золотий жук» По влітку 1843 року одержує літературну премію. Відбувся переїзд до Нью-Йорка, де письменника знову чекали редакторське гарування й нахненна праця над віршами і прозою. В січні 1845 року в газеті «Івнінг міррор» уперше надруковано найуспішніший твір По — поему «Крук», а влітку з'являються друком «Оповідання», трохи згодом — збірка поезій «Крук та інші вірші». Нарешті до Едгара По приходиться широке визнання. Та творчий успіх затьмарюється особистою драмою, тяжко хворіє Вірґінія, сухоти підточують її кволий організм, і в січні 1847 року дружина письменника вмирає.

Начебто тікаючи від суму й самотності, По в останні роки й місяці життя багато подорожує. Він виступає з лекціями, присвяченими темі «Поетичний принцип», читає власні вірші, пише й нові. Незважаючи на тугу й розпач, намагається будувати плани особистого життя, нової творчості. Але ні тим, ні іншим не судилося здійснитись.

Двадцять восьмого вересня По на кораблі відплив з Річмонда до Балтимора. Третього жовтня його знайшли в Балтиморі на вулиці непритомним і в дуже тяжкому стані, а сьомого він помер у шпиталі.

Обставини його смерті лишилися нез'ясовані, і цю таємницю марно намагаються розв'язати фахівці й дилетанти до наших днів. Версій не бракує, нема переконливих фактів та доказів.

Тепер, майже через півтора століття від смерті великого американського романтика, ми ясніше, ніж сучасники митця, бачимо його приналежність до всесвітнього братства художників першої половини ХІХ століття, духовним

родичем або навіть духовним батьком, взірцем і наставником яких був Байрон. Усіх цих художників з різних країн світу об'єднує спільність творчих засад і спільність визначальних рис характеру. Навіть життя в усіх славетних романтиків надто коротке. Шеллі, Кітс, Леопарді, Міцкевич, Еспронседа, Маха, Лермонтов, Бараташвілі, Петефі та багато інших померли передчасно. Майже ніхто з них не сягнув за грань п'ятдесяти літ, а більшість померла або трагічно загинула, не доживши й до тридцяти. І хоч як містично це звучить, у короткій і трагічній долі романтичних митців відчувається якась фатальна закономірність. Не стала винятком і доля Едгара По.

В Едгара По є влучна характеристика власної оповідної манери. В одному з листів він писав про свої ранні твори, що мали ввійти до збірки «Оповідання Фоліо-клубу»: «Ви питаєте мене, в чому полягають їхні характерні особливості. В нісенітницях, доведених до гротеску, у страшному, якому надано відтінок жахливого; в дотепності, піднесеній до ступеня бурлеску, в незвичному, перетвореному на дивне і таємниче». Підтвердження цих слів можна знайти не тільки в ранніх оповіданнях, ті ж характерні для романтичного стилю риси знаходимо згодом і в найдовершеніших уславлених творах письменника.

Оповідання По відрізняються одне від одного сюжетом, настроєм, самим тоном так, що, здається, важко знайти для них стилістичний спільний знаменник (за яким ми впізнаємо руку того чи іншого майстра). За змістом та формальними ознаками можна умовно виокремити такі групи оповідань: психологічні цілком або такі, де психологізм переважає; пародійні й гумористичні; сенсаційні з іронічним присмаком або без нього; пригодницькі; містичні, в яких буває похмура фантазія і лякають читачів готичні страхіт-

тя; лірично-романтичні, що нагадують вірші у прозі; філософські діалоги; розповіді про подорожі; логічні або детективні; науково-фантастичні (дві останні групи проклали шлях новим літературним жанрам). Можливі і перехідні форми, в яких сполучаються гумор і трагедія, поетичність і науковість, створюючи примхливу і дивну єдність. І хоча розмаїття, багатство звучання новелістики По вражає, стилістичний знаменник у неї безумовно є — це романтизм з усією щедрою і барвистою палітрою його прийомів.

Це і незвичність сюжетів, екстравагантних і bizarre (дивних), як любляв підкреслювати сам автор, і сліпуча яскравість, напруженість загадкових, таємничих образів. Вони часто гротескні і майже завжди гіперболізовані в усіх своїх рисах і якостях — від гігантських розмірів до породженого ними різючого емоційного впливу. Гострі контрасти барв, небували, небачені масштаби й форми, шалені пристрасті та вкрай напружені почуття — все це плине у прозі По в річищі романтизму. Ось, наприклад, опис того, що відчували мореплавці під час бурі: «Часом ми задихалися, здіймаючись вище, ніж звичайно літають альбатроси, а часом із запаморочливою швидкістю неслися вниз у велетенську вирву — справжнє водяне пекло, де завмирав будь-який рух повітря». А ось як виглядають у тому ж оповіданні «Рукопис, знайдений у пляшці» матроси корабля-привида: «Коліна в них тремтіли від кво-лості, безсилля зігнуло й покорчило їм спину; обвислою зморшкуватою шкірою торохкотів вітер, а голоси в них були глухі, тремтливі й переривчасті; в очах виблискував старечий ревматизм, сиве волосся теліпалося від страшних поривів бурі». Подібні образні гіперболи зустрічаємо в багатьох оповіданнях пригодницького, містичного або пародійного характеру.

Контрасти, як і гіперболи, — важлива складова частина романтичного образного світу письменника. Вони надають особливої яскравості його палітрі, підсилюють барви, викликають стильову напругу. Ця схильність підкреслювати контрасти загалом призводить до поєднання в одному оповіданні страхітливого і кумедного або об'єднання в одній прозовій збірці творів з абсолютно відмінним емоційним звучанням. Уже в першій задуманій По книзі «Оповідання Фоліо-клубу» мали стояти поряд похмурий «Метценгерштайн» і гумористичний «Герцог де л'Омлет», анекдотичне «На мурах єрусалимських» і гостро сатиричне «Без дихання», жартівливий «Бон-Бон» і страхітливий «Рукопис, знайдений у пляшці», вдавано трагічне «Побачення», огидно-жахлива «Береніка» і фарсові «Сторінки з життя знаменитості» тощо. Згодом ці оповідання, а також багато інших увійшли в прижиттєві видання прози По, укладені за тим же контрастним принципом.

Ще один з прийомів, характерних для романтизму й улюблених По, — нагромадження образів і тропів, їх наростання аж до надмірності. Барвисті екзотичні описи стають начебто самодостатніми, гальмують дію, експозиція деяких оповідань здається розрахованою на значно довший сюжет. Але така диспропорція між розлогим, деталізованим, пишним вступом і коротким описом подій характерна тільки для менш вдалих ранніх оповідань. У зрілому періоді творчості письменника всі частини творів більш виважені, будова оповідань гармонійніша, що не виключає образної пишноти, розмаїття барв, буяння неймовірного.

Ніхто не заперечуватиме, що багатство й величезна творча сила дивної і bizarre фантазії Е. По — найяскравіша риса його таланту. Як могутня фата-моргана, вона породжує все нові дивовижні картини. Примарні, вони

здаються сповненими життя — барв, ароматів, блиску і тіней. Достоевський так характеризував уяву По: «У здатності його уяви є така особливість, якої ми не зустрічали ні в кого, — це сила подробиць... У повістях По ви до такої міри яскраво бачите всі подробиці змалюваного ним образу чи події, що врешті начебто переконаєтеся в їхній можливості, реальності, тоді як ця подія або зовсім неможлива, або ще ніколи не відбувалася на світі».

Образи і картини По конструюються (якщо цей технічний термін підходить для опису акту народження витвору фантазії, інтуїції, думки) на основі органічного сполучення цілковитої вигаданості загального і скрупульозної точності, предметності всіх деталей. Це надає пластичної й навіть технічної переконливості малоімовірному або й просто неймовірному. Прийом поєднання фантастичної ідеї чи принципу і ретельно виписаних, цілком імовірних подробиць їхнього втілення став провідним у послідовників По в царині «сайенс фікшн» — Жуля Верна, Герберта Веллса і сотень інших письменників-фантастів уже нашого часу. Цьому ж прийому в По підпорядковане й широке вживання вигаданих прізвищ великих учених і винахідників в ряду справжніх імен, часті вказівки на конкретні дати, назви країн та місцевостей, географічні широти та довготи, час і місце придуманих автором подій. Все це має одну мету — переконати читача в реальності нереального.

З другого боку, письменник навмисне підкреслює вигаданість певних ситуацій і персонажів, створює карикатури, примхливі гротески, обертає опис подій на буфонаду й фарс. Це трапляється в гумористичних, сатиричних творах, пародіях, яких багато в По.

Одна з найчастіше вживаних барв на палітрі майстра новелістики — іронія. В портреті, діалозі, ситуації, в голов-

ній ідеї твору, як у подробицях опису, звучить іронічний тон — відкрито чи в підтексті, весело чи в'їдливо. Крім того, в деяких рядках прози По відчувається і самоіронія, вельми дотепна й ущиплива. Іронією По бореться проти зла всесвітнього і буденного, обивательського, проти псевдонауки і псевдокультури, проти страху і безпорадності. Іронія в нього може бути всеохопною, нищівною, а може викликати просто сміх, розважати як один з засобів гумору.

Сатиричні, гумористичні, пародійні оповідання в новелістичній спадщині По становлять найчисельнішу групу. А якщо додати до них ті твори, де примхливо змішані жарт і жах, можна було б стверджувати, що письменник — гуморист *par excellence*. Щоправда, досить похмурий, а подекуди й жорстокий, але гуморист. Та в пам'яті читачів лишаються передусім його трагічні оповідання з їхньою зловісною атмосферою, містиккою, страхами, таємницями, темними і хворобливими пристрастями. «Маска Червоної Смерті», «Вільям Вілсон», «Чорний кіт», «Жабка» та інші подібні до них оповідання вкарбовуються в нашу свідомість, стають своєрідною прикметою прози По. Звичайно, це й свідчення їхньої художньої сили, оригінальності, емоційної наснаги.

Однак було б несправедливо недооцінювати й іроніко-гумористичний хист оповідача «Людини, яку порубали на шматки», «Короля Чуми», «Ділка», «Системи доктора Смолла і професора Пірія», «Трагічного становища» та багатьох інших сатиричних і пародійних шедеврів.

У названих творах міцно злито у виразну, яскраву цілісність страшне і жалюгідне, драматичне й кумедне. Оповідання часто мають подвійне дно, як, наприклад, «Система доктора Смолла і професора Пірія».

Це одне з кращих оповідань Е. По. В ньому начебто сконцентроване все найприкметніше для стилю, тематики

й галереї образів автора. Твір відзначається стрімкою дією, в ньому нема зайвих подробиць, але вже з самого початку виникає атмосфера загадковості, чому сприяє небуденне місце подій. Наївний і довірливий оповідач потрапляє через свою зацікавленість наукою (цього разу медициною) до старого напівзруйнованого замку, де міститься приватна клініка для божевільних. Під час розкішної вечері гість знайомиться з досить дивною компанією приятелів і подруг хазяїна — власника та головного лікаря клініки. Перед ним ціла кунсткамера диваків і монстрів, до того ж у незвичному одязі (згадаймо опис учасників учти в «Королі Чуми» або гостей маскараду в «Жабці» і т. ін.), що ще більше підсилює гротескність їхньої поведінки.

Іронічний ефект не в останню чергу виникає від того, що читач здогадується про правду раніше за наївного оповідача. Виявляється, що ці причепурені гості — пацієнти божевільні на чолі з лікарем, який теж з'їхав з глузду. Вони захопили владу в лікарні, посадовили наглядців на хліб і воду, попередньо викачавши їх у смоли та пір'ї, а самі втішаються життям, пиячать і дають волю своїм маніям. Думка про те, що грань між психічним здоров'ям та божевіллям невловно тонка, трапляється в По не раз. Та оповідання глибше лише цієї повчальної ідеї. Світом править нищебезумство, яке вважає себе єдиною формою здоров'я, — так теж можна прочитати прихований зміст твору, в якому смішне і страшне змішане в найпримхливіший спосіб.

Чистий гумор, жартівливість без особливої глибини, без сатиричної ущипливості — головне в написаних вигадливо й грайливо оповіданнях «Чотири звірі в одному», «Чому французик носить руку на перев'язі», «Не закладайся з чортом на власну голову», «Три неділі на одному тижні», «Шахрайство як точна наука», «Окуляри», «Як

ЗМІСТ

Начерки до портрета. <i>Передмова Кіри Шахової</i>	3
Оповідь Артура Гордона Піма. <i>Переклад В. Й. Шовкуна</i>	41
Тиша. <i>Притча. Переклад В. Й. Шовкуна</i>	259
Серце виказало. <i>Переклад В. Й. Шовкуна</i>	265
Барильце Амонтильядо. <i>Переклад В. Й. Шовкуна</i>	272
Елеонора. <i>Переклад П. Карманського</i>	281
Падіння дому Ашерів. <i>Переклад М. Коберського</i>	289
Маска Червоної смерті. <i>Переклад Д. Г. і М. Коберського</i>	309
Тінь. <i>Переклад П. Карманського</i>	316
Чорний кіт. <i>Переклад Ф. Белея</i>	319
Вільям Вілсон. <i>Переклад М. Габлевич</i>	329
Дивовижна пригода Ганса Пфаала <i>Переклад М. Габлевич</i>	351
Шахрайство як точна наука. <i>Переклад М. Габлевич</i> . . .	402